

УДК 821.161.2-31.09"188"І.Франко:7.041

ПРОБЛЕМА СТОСУНКІВ ГЕРОЯ І СУСПІЛЬСТВА У РОМАНІ ІВАНА ФРАНКА «ЛЕЛЬ І ПОЛЕЛЬ»

Олег ВОЙТКІВ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: olegvoitkiv@gmail.com*

Досліджено своєрідність художнього втілення образів братів Владислава і Гната Калиновичів у романі Івана Франка «Лель і Полель». Паралельно висвітлено представлені у творі проблеми галицького суспільства кінця XIX століття. Проаналізовано роздуми героїв над питанням протиборства між особистим і громадським, почуттям власного щастя і служінням громаді.

Ключові слова: першоджерело твору, ідеальний герой, двійництво, взаємодоповненість, служіння народові, суспільний контраст.

Комплексний аналіз творчості Івана Франка виразно засвідчує, що письменник намагався сформуванати образ героя, бодай у художньому світі, який сповідує ідею невтомної суспільної праці заради панування добра та справедливості. Роман «Лель і Полель» чи не найвиразніше демонструє цю авторську інтенцію. Двоє осіб, двоє братів-близнюків, які взаємодоповнюють один одного та творять органічну внутрішню єдність, за Франковим задумом, наближені до того ідеального типу героя, героя-подвижника. Все, що відбувається довкола нього, впливає на нього й додає сил та енергії до життя.

У романі «Лель і Полель» виразно розписано Франкові роздуми над питанням протиборства між особистим і громадським, конфлікту між почуттям кохання, власного щастя і суспільного служіння, добра загалу. Складні внутрішні вагання людини автор намагається розглянути у площині відповідальності перед суспільством. І. Франко загалом прагнув досягнути місце особи у світі, відстоював потребу її активної громадянської позиції перед громадою. Однак часто переконання, добрі наміри генія-інтелігента, розбиваються об мур природного ества людини. А це, на думку письменника-філософа, веде до загибелі ідеалу.

В основі роману лежить магістральна ідея Франкової життєтворчості – служіння інтелектуально (у контексті «Леля і Полеля» ще й матеріально) багатого героя рідному народові. Запозичивши з драми Юліуша Словацького «Лілла Венета» образи братів-лицарів й використавши ідею відстоювання спільних інтересів, І. Франко докорінно переосмислив елементи, апробовані у творчості польського письменника і перевів їх на національний ґрунт, увів у координати галицьких реалій другої половини XIX століття.

Визначальною рисою творчості І. Франка є інтертекстуальність: великий обсяг прочитаної літератури сприяв тому, що мотиви з творів інших авторів доповнювали

художні полотна письменника. У передмові до збірки «Мій Ізмарagd», І. Франко писав: «Не показую при поодиноких віршах джерел, відки їх узято... Обік оригінального, є тут чимало й такого, де на чужу основу я наклав свої власні узори. А відки взято сю основу і кого й де “наслідувано”, се лишаю цікавості тих критиків сього і будущего віку, котрі не будуть мати і вміти що кращого робити, як віднаходити “джерела”, з яких котрий поет черпав своє вітхнення... Ті джерела сотки, тисячі літ отворені і доступні кожному, і здоровому оку й шукати їх недалеко» [5, т. 2, с. 180]. Хоча ці слова й відкривають збірку поетичних творів, поза всяким сумнівом їх можна застосувати до характеристики усїєї багатоманітної художньої спадщини письменника. Інколи ці джерела немає необхідності шукати, оскільки сам автор дає виразні вказівки на першоджерело. Прикладом такої відкритості, прозорості «секретів творчості» є роман «Лель і Полель». У передсмертній записці Начка Калиновича, І. Франко вказав на джерело, яке стало першоімпульсом до написання твору: «Впали [Владкові] в очі тільки написані жирними літерами слова з рядків Словацького» [5, т. 17, с. 472]. Варто зауважити, що аналогічний мотив по-різному опрацьовано у поемі Ю. Словацького та у романі І. Франка. Зрештою концептуальне вирішення, інтерпретування проблеми значною мірою залежить від авторської інтенції, від його бачення і розуміння життя.

Оскільки твір був розрахований на польськомовного читача, роман «Лель і Полель» можна вважати як певний реверанс польській публіці. Для популяризації свого роману серед польських читачів, для привернення їхньої уваги І. Франко прозоро натякнув, що при написанні образів братів Калиновичів він орієнтується на Лелюма і Полелюма – героїв одного з творів польського письменника Ю. Словацького. І. Франко інформував читача, що Калиновичі в дитинстві читали твори Ю. Словацького, вивчали польську літературу, яку, попри відстоювання національних українських інтересів, вони абсолютно не відкидали, а приймали та вивчали для того, щоб бути інтелігентними людьми, щоб «зміцнювати» мости порозуміння між двома берегами, між двома етносами. Адже побудувати надійний міст можна лише на твердому ґрунті, а міцні міжнаціональні відносини можна утвердити лише через поцінування культури іншого народу, і в жодному разі не через її приниження.

Поруч зі стрижневим мотивом відданості батьківщині, І. Франко розвинув й сюжетну лінію кохання, але, порівняно з твором Ю. Словацького, підсилив її почуттями любові обох братів. Символічно, що приковані ланцюгами лицарі Лелюм та Полелюм мають одне рицарське вбрання, захищаються одним щитом і б'ються одним мечем, виборюючи свободу для рідного племені венедів. У романі І. Франка брати-близнюки Владко та Начко Калиновичі, теж самовіддано, спільними зусиллями захищають права рідного народу. У І. Франка ускладнено мотив кохання. Якщо у Ю. Словацького це взаємне, хоч і приречене кохання між Ліллою Веннедою та Лелюмом, то в українського письменника його ускладнено любовним трикутником Владка, Начка та Регіни Кисілевської. І. Франко свідомо посилив лінію кохання та серйозно роздумував над залежністю виконання громадянського обов'язку від взаємин з жінкою.

Іван Франко візуалізував мотив двійництва в образах братів-близнюків Владислава і Гната Калиновичів. Це дало змогу авторові представити цілісну особистість довер-

шеного героя, який урівноважує протилежні первні, впевнено простує до благородної мети. Головна ж проблема полягає в тому, що ця цілісність і гармонія – тимчасові, й з розвитком реальної дії єдність персонажів перетворюються на суперництво, а спільні цілі відходять на задній план, поступаються індивідуальним інтересам.

Відмінність близнюків від ровесників, їхня іншність впадає у вічі з перших сторінок роману. Ще з дитинства хлопчики були найкращими у всьому: як у шкільному навчанні, так і в небезпечних «виправах» чужими городами. Це надало їм своєрідного авторитету серед ватаги однолітків.

Іван Франко змальовує героїв дрібними штрихами, накидає, «нашкіцовує» їхні образи вже у першому розділі твору, акцентує на нерозривності, на тому міцному тандемі двох братів, ґрунтовно мотивує його не лише кровною спорідненістю, а й низкою інших вагомих чинників. Передусім, ця єдність впливає із духовної потреби виконання заповіту покійної матері, яка своєю останньою батьківською волею наказувала, щоб «боронь Боже один з одним не розлучалися... запам'ятайте мені, – говорила вона, – всюди і завжди тримайтеся разом!». Змалку, об'єднані материнським наказом, немов під проводом надприродних сил, близнюки здобували першість у всіх щоденних випробуваннях: «Бог вас разом покликав на світ, бог вам і щаститиме доти, поки ви будете триматися разом! [...] Доки ви вкупі, ніхто вам не зробить нічого злого, а роз'єднається, то загинете» [5, т. 17, с. 497]. Властиво, ці слова виявилися пророчими, бо допоки згода і єдність панували між братами, допоки вони діяли спільно, узгоджено, доти їм щастило, доти не покидала їх ласка Божа.

Згадку про останню волю матері, що її принагідно долучено до «редакційної» (йдеться про акцію, пов'язану із крадіжкою картоплі, брукви та кукурудзи із передміських городів) бесіди братів із «аранжером», себто ватажком гурту яндрусів Стефком, брати подають як найавторитетніший, найпереконливіший аргумент на пояснення їхньої спільності. Цей чинник, зрештою, для ватажка Стефка виявився достатнім, навіть украй переконливим, аби своїм недалеким, але живим розумом збагнути «дивну єдність братів» і відмовитися від первісного задуму розділити хлопців, щоб їхніми спритними та вправними руками запопасти якомога більше добра з селянських городів.

Іван Франко відразу ставить Владка і Начка в епіцентрі дії, одразу акцентує їхню винятковість, їхній значний потенціал, приховану силу. Щоправда, ця сила, зважаючи на обставини, спрямована у невідповідне русло, брати виявляють свій провід у товаристві львівських гульгіпак. Своїми діями вони виявляють загальну повагу і захоплення. Навіть ватажок, відчуваючи залежність від них, жертвує частиною свого лідерського авторитету, який він здобув «виключно перевагою своєї фізичної сили». Брати склали осердя ватаги і своєю відчайдушністю та розторопністю «надихали» інших у компанії на аналогічні «подвиги».

Незважаючи на свою спорідненість та нерозлучність, близнюки були зовсім різними між собою. Відмінність братів відчувається у багатьох ситуаціях. Ця риса виконує взаємодоповнювальну функцію і забезпечує внутрішню цілісність Франкових героїв. Антиномії, на основі яких створено об'єднаний образ, – це холоднокривність, фізична витривалість і сміливість Владка та слабкість, боязкість, чутливість і вигадливість

Начка. Цілковита протилежність хлопців, надає впевненості один одному, кожен із них черпає сил у брата, живиться його енергією. Ймовірно тому, «хлопці, здавалося, навіть уявити собі не могли, щоб кудись іти один без одного. Зате обидва разом ішли вони, як в дим, навіть в найнебезпечніші акції і звично виходили з них переможцями» [5, т. 17, с. 286].

Недовго зволікаючи, Іван Франко ще у першому розділі твору представив нам переконливий доказ дієвості оберегу материнського благословення. Владко і Начко, попавшись на гарячому в чужому городі, лише разом, лише завдяки спільним зусиллям зуміли вибратися зі страшної халепи. Двом шибеникам не лише вдалося втекти з рук розлюченого господаря, але й вкрати з-під його носа добрі трофеї – чимало картоплі та кукурудзи, якими ласувала ціла ватага дівтори. «Чорти у вас сидять!», – ошелешено відреагував Стефко у відповідь на побачене [5, т. 17, с. 291]. Він же ж, у пориві злості, занадто довго очікуючи на здобич від малих Калиновичів, гадається не випадково, називає братів «обмінниками».

Іван Франко вклав ув уста ватажка яндрусів таке «іменування» Владка і Начка, натякаючи на глибокий зміст цієї міфологеми. Автор через згадку образу з обсягу української демонології, яку, до слова мовити, І. Франко добре знав й уважно досліджував, спробував розширити характеристику героїв, вказати на те, що оточення сприймало їх не як посполитих хлопчаків, а як наділених таємничою, незбагненою, ба навіть демонічною силою. У фольклорній традиції на позначення обмінників як синонім, використовували ще й назву «відміна». Інформацію з народними уявленнями про цей образ І. Франко розширено подав у своїй розлогій праці «Людові вірування на Підгір'ю». У розділі десятому «Народна мітологія», під реєстровим словом «відміна» вчений зазначив: «Коли мати відійде нехрещену дитину і лишить її саму в хаті, то приходять відьма, бере дитину і лишає свою – відміну... Така відміна заодно сидить у колісці, нічого не їсть і не росте. А скоро всі повиходять із хати, вона вилізає з коліски, витягається, робиться геть велика, йде до печі, виїдає страву, яку тільки погине, наробить у хаті шкоди і всяких збитків, а потім знов іде до коліски» [5, т. 54, с. 176].

Через образи Владка і Начка, як переконуємося з перших вступних акордів до роману, І. Франко прагнув збагнути і прочитати складні натури сильних особистостей. Брати зразу ж фонтанують інтелектуальною (дотепна оповідь про кошеня, зварене в гарячому кип'яченому молоці) та фізичною енергією (покалічили господаря та уникнули покарання за крадіжку) у закритому просторі дитячо-підліткової, злодійської громади. Одразу зрозуміло, що у цих життєвих координатах хлопцям затісно, що мають вони потенціал значно більший, аніж той, що його вимагає нехитре ремесло яндрусів.

Спостерігаючи за розвитком подій у романі, ми бачимо як зростають і розвиваються головні герої Владко та Начко. Незважаючи на те, що виховувалися вони без батьківської підтримки й серед ватаги вуличних шибеників, у дорослий світ хлопці увійшли як зразкові слуги власного народу. У п'ятому розділі твору перед читачем відкривається завіса тогочасного суспільно-політичного буття. Саме тут І. Франко чи не найвиразніше порушив проблему героя і суспільства. Розумні, освічені та інтелігентні хлопці, прокладаючи власну життєву дорогу, охоче заводили знайомства з представниками вищих

кіл. Однак «у своєму тісному замкнутому колі, брати... і не старалися, й не бажали проникнути в той окремішній і зовсім не привабливий для них світ» [5, т. 17, с. 339]. Хлопці не зливалися й не розділяли поглядів, які пропала тогочасна верхівка. Маючи «хлопське» походження, вони були чужими для аристократично-буржуазної еліти.

Вступаючи на арену публічної діяльності, Калиновичі зібрали у себе вдома «бенкет, який в мініатюрі відтворив би [ім] картину того життя і тих елементів» [5, т. 17, с. 341]. Представивши присутнім власну програму служіння народові, молоді демократи намагалися розбудити в інтелігентів щире ставлення до простого люду. «Отож, усі ми, всі наявні тут представники різних верств крайової інтелігенції й різних народностей, даймо тут святе слово, що від сьогодні ми всі свої приватні справи підпорядковуємо справі громадській, що всі ми кожний у своєму колі словом і прикладом будемо пробуджувати зацікавленість цими справами, будемо детально інформувати один одного та інших про їх перебіг, висвітлювати їхнє значення та відкрито на весь голос виступати проти всякого надуживання ними й використання їх для приватної користі» [5, т. 17, с. 349]. Брати вважали, що стан речей можна виправити лише сумлінною та чесною працею в ім'я народу. На думку Владислава, проблема тогочасного суспільства полягала в тому, що інтелігенція не віддавала свого боргу селянам. Здобувши освіту за «кошти трудящого люду», освічена верства населення була зобов'язана віддячити простолюду за власну науку. На його переконання, головне завдання вищих кіл – просвіщати та навчати: «Тоді тільки ми виконаємо свій святий обов'язок, коли віддамо всю силу, все своє життя на службу інтересам народних мас. І повірте мені, панове, поки у нас не переможе розуміння громадських справ, доти ми будемо мати конституцію для армії, для міністрів і парламентів, а й автономію для крайової управи та для повітових рад, а не для народу – так довго буде панувати у нас апатія, вузькість поглядів, гнилизна і корупція» [5, т. 17, с. 352–353]. Почувши виступ братів, частина товариства сприйняла це як принагідно сказані до наповненої чарки слова, які були спрямовані лише на пишне відкриття вечірки. Але подальший переконливий вияв уподобань та прагнень Калиновичів сильно насторожив представників вищих кіл суспільства. Підпийлий польський помічник адвоката назвав програму Калиновичів «фантазією, жартом, порядних хлопчаків» [5, т. 17, с. 351]. «Нехай правлять ті, кого бог поставив біля керма, а ми слухаймо їх і виконуймо свої власні обов'язки» [5, т. 17, с. 345], – думка попа-депутата, дотримуючись якої працювала більшість чиновників. Як наслідок, бенкетний настрій присутніх різко змінився, а невдовзі і взагалі всі гості покvapно розійшлися.

Неспроможність зрозуміти ідеї молодих Калиновичів – це тогочасний стан «вершків суспільства», закостенілих галицьких інтелігентів, які не бажали жодних змін для власного народу. Представники галицької верхівки вважали нечуваною справою «запрягтися в ярмо й тягнути оці мільйонні темні маси» [5, т. 17, с. 353]. Кожен із них був зацікавлений лише у реалізації власних цілей, а спроба об'єднання з метою покращення життя суспільства перетворилася на «пишну сцену з галицької “Людської комедії”». «Кожний із них так пластично відбивався разом зі своїм характером, своїми поглядами та своїм сумлінням, що й справді, краще не треба», – іронізував Владко [5, т. 17, с. 355].

Владислав і Гнат свідомо розуміли, що їм не вдасться внести зміни в цю систему, але все ж не покладали рук, щоб довести протилежне.

У романі І. Франко представив цілу мозаїку представників різних прошарків галицького «вершка»: піп-депутат сейму, молодий помічник адвоката, старий редактор, журналісти, судовий радник. Зібравши всю «галицьку верхівку» в одному салоні, автор колоритно змалював своїх персонажів, їхню обмеженість, висміюючи заскоружлість дій і думок, докопуючись до первоначал тогочасних проблем, до з'ясування причини такого стану справ. «Я – русин, пане добродію, і не соромлюся цього, – пишно промовляв... вельмишановний пастир і представник народу. – ...Ось у минулому році профорсували ухвалу про відкриття української гімназії. Для чого їм це? Я, їй-богу, ніколи не міг цього зрозуміти. Нащо селянам гімназії? А добрих священиків можуть випускати і німецькі та польські заклади. І кому та де на світі може знадобитися українська мова? ... Моя совість не дозволила мені голосувати за таку згубну ухвалу! Отож я вийшов собі із зали і горджуся цим» [5, т. 17, с. 344–345]. Таке іронічне змалювання попа – це лише частина висміювань тих членів товариства, які заради власної наживи готові були відмовитися від всього рідного. Молодий помічник адвоката – ще один тип особи, яка здобуває професію зовсім не задля допомоги, не задля благих справ: «У мене своя мета на оці. Хочу здобути зичливість пана радника, а за його посередництвом уже вдертися до серденька його доньки. А донечка в нього, далєбі, гарна! І з посагом, звісно» [5, т. 17, с. 341]. Не залишив І. Франко без уваги й товариство, яке віддавна здобуло собі статус у суспільстві. Старий редактор залишався вірним власній справі уже багато років, але свідомо звів свої функції до репортера, зневірився в ідеалах молодості.

Через усі ці образи, І. Франко показав існуючі суспільні контрасти, суперечності несправедливого світу: брати Калиновичі зі своїми твердими та переконливими намірами, спрямованими на «загальне добро» народу, та інші особи, загал, які легко відмовляються від загальнонародських ідеалів заради особистих інтересів. І. Франко хотів якнайточніше відтворити моральну картину суспільства, розкрити духовне обличчя інтелігенції доби, показати її відірваність від народу й наближення до нього, проаналізувати ті психологічні злами, які чатують на тих, хто хоче служити народові [4, с. 237]. Одним із важливих меседжів І. Франка у романі є прагнення передати думку: навіть ідеальний герой, який не закриває очі на проблеми суспільства, не відгороджується від нього, а намагається повернути інтелігенцію до громадського служіння народові, неспроможний цього зробити, оскільки саме «вище товариство» ще не готове до такого кроку, не наважується відмовитися від частини особистого комфорту заради інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Возняк М.* З життя і творчості Івана Франка / Михайло Возняк. – Київ : Видавництво Академії Наук УРСР, 1955. – 304 с.
2. *Кобилецький Ю.* Творчість Івана Франка: до сторіччя з дня народження (1856–1956 рр.) / Юрій Кобилецький. – Київ : Держлітвидав, 1956. – 357 с.
3. *Поліщук Н.* Міф про культурного героя: Франкова парадигма / Надія Поліщук // Іноземна філологія. Український науковий збірник. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 293–305.

4. *Ткачук М.* Дихотомічна структура роману «Лель і Полель» / Микола Ткачук // Жанрова структура прози Івана Франка. Бориславський цикл та романи з життя інтелігенції / Микола Ткачук. – Тернопіль : Тернопільський держ. пед. ін-т, 1996. – С. 222–249.
5. *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1976–1986.
6. *Чопик Р.* Ессе Номо: Добра звістка від Івана Франка / Ростислав Чопик. – Львів : Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2002. – 232 с.
7. *Słowacki J.* Lilla Weneda [Źródło elektroniczne]. / Juliusz Słowacki. – Dostęp : <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/slowacki-lilla-weneda/>.

*Стаття надійшла до редколегії 30.01.2017
Прийнята до друку 22.02.2017*

THE PROBLEM OF THE RELATIONSHIP AND SOCIETY IN A NOVEL BY IVAN FRANKO «LELUM AND POLELUM»

Oleh VOITKIV

*The Ivan Franko National University of L'viv,
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000, Ukraine,
e-mail: olegvoitkiv@gmail.com*

The specific literary representation of brothers Vladyslav and Hnat Kalynovych in Franko's novel «Lelum and Polelum» is investigated in the article. The problems of Halychyna society of the end of the 19th century as presented in the work are also highlighted. The world outlook of the representatives of the ruling elite is described. Based on the novel «Lelum and Polelum», the backbone idea of Franko's life and work is highlighted, namely the service to the native people by an affluent intellectual character.

Parallels are drawn between the storylines of Franko's novel and Juliusz Slowacki's drama «Lilla Weneda» and the heroes' reflections on the confrontation between the personal and the public, and on the sense of happiness and service to the community are analyzed.

Keywords: provenance of a work, ideal hero, doubling, complementarity, service to the community, social contrast.